

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ОВОЛОДІННЯ НАВИЧКАМИ ПИСЬМА
УЧНЯМИ З ПРОГРЕДІЄНТНОЮ ДИНАМІКОЮ ДИСГРАФІЇ»**

Виконала здобувачка групи SoL4-M22z
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
Діана БОЙКО

Керівник: **Алла СІМКО**,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент: **Олег ОПАЛЮК**,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ТА ПОРУШЕННЯ НАВИЧОК ПИСЬМА У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	9
1.1. Психофізіологічна структура письма.....	9
1.2. Функціональна система письма	13
1.3. Формування навички письма. Порухення письма.....	18
1.4. Симптоматика дисграфії. Причини виникнення дисграфічних помилок.....	24
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОВОЛОДІННЯ НАВИЧКАМИ ПИСЬМА УЧНЯМИ МОЛОДШИХ КЛАСІВ З ПРОГРЕДІЄНТНОЮ ДИНАМІКОЮ ДИСГРАФІЇ.....	35
2.1. Організація та методи дослідження навички письма у учнів 1-2-х класів.....	35
2.2. Методи дослідження особливостей розвитку школярів	40
2.3. Результати дослідження навички письма школярів з прогресивною динамікою дисграфії	42
2.4. Характеристика прояву різних видів моторних помилок молодших школярів із прогресивною динамікою дисграфії.....	48
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПОДОЛАННЯ ДИСГРАФІЇ, ЯКА МАЄ ПРОГРЕДІЄНТНУ ДИНАМІКУ.....	53
3.1. Особливості методики корекційної роботи подолання дисграфії з прогресивною динамікою	53
3.2. Аналіз результатів корекційно-розвивального навчання дітей з прогресивною динамікою дисграфії	60
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку логопедичної теорії та практики велика увага приділяється дослідженню специфічних порушень письма у молодших школярів та пошуку вдосконалення змісту корекційної роботи, спрямованої на їх подолання (Т. Ахутіна, Н. Гаврилова, Р. Лалаєва, В. Тарасун, Л. Тенцер, Ю. Ткачова, Г. Чіркїна).

Для позначення труднощів письма в нашій країні і за кордоном використовуються терміни, що позначають різні стани, що істотно ускладнює дослідження, що проводяться (О. Корнєв, Л. Тенцер, Ю. Ткачова, D. J. Bakker, A. W. Ellis, C. J. Gardien).

Порушення письма в дітей (дисграфія) є предметом пильного вивчення фахівців, які стосуються різних галузей наукових знань (логопедії, психології, нейропсихології, педагогіки, спеціальної педагогіки), проте до сьогодні немає єдиного розуміння його механізмів.

До дисграфії відносять порушення письма, що супроводжуються стійкими повторюваними помилками, за відсутності у дитини сенсорних та інтелектуальних порушень, які зустрічаються у дітей у всіх видах письмових робіт: диктанті, списуванні з друкованого та рукописного текстів (Н. Гаврилова, О. Гопіченко, Е. Данілавічюте, Г. Каше, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Н. Нікашина, Т. Пічугїна, І. Садовнікова, Л. Спірова, О. Токарева, Г. Чіркїна, А. Ястребова).

Сучасний підхід до аналізу порушень письма, що склався останніми роками, дозволяє розглядати дисграфію як порушення в оволодінні фонематичним принципом української орфографії, у якому часто не виявляється труднощів формування мовлення.

Важливим аспектом у дослідженні письма є його розуміння як складної комплексної діяльності, в яку включені різні компоненти: звуковий аналіз та синтез усного мовлення, що здійснюється за участю артикуляцій, «перешифрування» фонем у графеми із збереженням їх топологічних

особливостей та просторових координат, і в тому числі руховий, який здійснює «перешифрування» графічних схем в організовані рухові акти. Порухення кожного з перерахованих компонентів може призвести до появи дисграфії (Т. Ахутіна, Н. Гаврилова,).

Проведені під керівництвом Н. Чередніченко, Д. Горбачової, О. Пелешенко, Л. Тенцер лонгітюдні дослідження письма з використанням методу ретроспективного аналізу дозволили виділити різні типи динаміки прояву дисграфії, що відзначається на тлі регулярної логопедичної роботи із застосуванням традиційних методів корекційного навчання: динаміка, яка характеризується поступовим зменшенням симптоматики порушення (показники кількості помилок наближаються до популяційних даних); чотирьох років навчання не зазнає значних змін.

Поряд з великою кількістю теоретичного та експериментального матеріалу, присвяченого дослідженню порушень письма прояви дисграфії та психологічні особливості школярів з прогресивною динамікою залишаються не розкритими, що потребує глибокого вивчення та теоретичного обґрунтування. У той самий час порушення письма негативно впливають на оволодіння дитиною письмовою діяльністю, яка визначає її успішну адаптацію у соціокультурному просторі.

У зв'язку з цим позначається ряд протиріч між:

- об'єктивною необхідністю оволодіння навичкою письма, що передбачає послідовну його трансформацію в фундаментальну базу пізнавальної та комунікативної компетенції, та недостатнім рівнем освоєння школярами фонематичного принципу письма, що є його первісною основою;

- практичною необхідністю виявлення та подолання прогресивної динаміки дисграфії у молодших школярів та нерозробленістю методичних матеріалів для здійснення корекційного впливу, спрямованого на повноцінне оволодіння письмом даною групою учнів початкових класів, що вказує на актуальність вивчення зазначеної проблеми.

Таким чином, актуальність та значимість цих питань, їх недостатня

розробленість дозволили позначити проблему дослідження, яка полягала у визначенні специфіки прояву у молодших школярів дисграфії, що має прогресивну динаміку, та пошуку шляхів її подолання. Відповідно до проблеми визначено тему дослідження: «Особливості оволодіння навичками письма учнями з прогресивною динамікою дисграфії».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Інноваційні технології в дослідженні і розвитку дітей з порушеннями інтелекту та мовлення в сучасних умовах становлення спеціальної та інклюзивної освіти».

Мета дослідження – визначити характер труднощів оволодіння навичкою письма при прогресивній динаміці дисграфії, розробити та апробувати корекційну методику щодо подолання порушень письма при даному типі динаміки дисграфії.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. Теоретично обґрунтувати вибір методик дослідження навички письма у молодших школярів на основі аналізу логопедичної, психологічної, педагогічної, нейропсихологічної, психофізіологічної та психолінгвістичної літератури.

2. Вивчити навички письма, виявити переважаючі дисграфічні помилки, визначити час маніфестації порушення письма, проаналізувати анамнестичні відомості, медичну, психологічну, педагогічну документацію, стан усного мовлення та навичок усвідомленого аналізу та синтезу мовлення школярів з прогресивною динамікою дисграфії та дітей контрольної групи.

4. Теоретично обґрунтувати та розробити зміст корекційної методики з подолання дисграфії, що має прогресивну динаміку, з урахуванням передбачуваних механізмів.

5. Довести ефективність запропонованої корекційної методики.

Об'єкт дослідження – письмо молодших школярів з прогресивною динамікою дисграфії.

Предмет дослідження – специфіка процесу формування навички письма у учнів початкових класів загальноосвітньої школи з прогресивною динамікою дисграфії.

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовувались методи теоретичного та емпіричного дослідження:

- *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми, метод моделювання та ін.;
- *емпіричні:* метод спостереження, аналіз документації та продуктів навчальної письмової діяльності молодших школярів;
- *математичні:* кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

База дослідження. Дослідження проводилось протягом 2022-2023 н.р. на базі Кам'янець-Подільського ліцею №5. Тип ЗЗСО: Спеціалізована школа та Хотинської спеціальної школи №1.

Методологічною основою дослідження є положення філософії та психології про мову як найважливіший засіб спілкування та пізнання (Л. Виготський, О. Лурія); фундаментальні науково-теоретичні вчення про функціональні системи, про системну організацію вищих психічних функцій (П. Анохін, О. Лурія); сучасні уявлення про письмо як складну функціональну систему, що має багатоланкову будову (Т. Ахутіна, Л. Виготський, О. Лурія); положення загальної та спеціальної психології та педагогіки про єдність мовного та психічного розвитку та комплексний підхід до його вивчення (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонт'єв, О. Лурія); положення психології та логопедії про теорію формування та порушення навички письма (М. Бернштейн, Л. Виготський, Р. Левіна, О. Лурія.); принцип системного підходу до діагностики та корекції порушень мовного онтогенезу (Л. Виготський, Р. Лалаєва, Р. Левіна, Л. Спірова, Г. Чіркїна).

Наукова новизна дослідження:

- одержано нові дані про час маніфестації прогресивної динаміки дисграфії, що виявляється у достовірному збільшенні кількості дисграфічних помилок наприкінці другого року навчання;
- науково обґрунтовано основні напрямки та методику корекційної роботи, спрямовану на подолання у молодших школярів прогресивної динаміки дисграфії; доведено ефективність виконаної корекційно-педагогічної роботи.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому що:

- доведено положення, що вносять внесок у існуючі теоретичні уявлення про дисграфію у початкових класів учнів за рахунок виявлення специфічних порушень становлення навички письма при прогресивній динаміці дисграфії;
- визначено основні критерії виділення прогресивної динаміки дисграфії у молодших школярів: порушене формування моторного компонента функціональної системи письма, що виявляється в несформованості серійної організації рухів руки, недосконалість рухової програми написання літер, пізня маніфестація порушення, труднощі серійної організації мовного висловлювання.

Практична значущість дослідження:

- полягає у можливості застосування результатів дослідження у діагностичному вивченні молодших школярів та при проведенні корекційної роботи в умовах шкільного логопедичного пункту вчителями-логопедами та психологами середніх загальноосвітніх шкіл, які працюють з дітьми з дисграфією;
- розроблена методика сприяє підвищенню ефективності корекційної роботи з дітьми з дисграфією, що має прогресивну динаміку та може бути рекомендована до застосування на логопедичних пунктах загальноосвітніх шкіл;
- матеріали дослідження можуть використовуватися фахівцями ЗВО під

час читання лекційних курсів та створення методичних розробок для студентів, які вивчають логопедію.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися та отримали схвалення на *IX Міжнародної науково-практичної конференції* «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора Шинкарюка А.І., 26 жовтня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна; *IX Міжнародної науково-практичної конференції* «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» 17 листопада 2023 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлені у тезах:

1. А.В. Сімко, Д.В. Бойко Психофізіологічна структура письма учнів початкових класів. Актуальні проблеми експериментальної психології : досвід та перспективи (на пошану професора Шинкарюка А.І.) : Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2023. С. 39–42.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 77 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз літератури з проблеми дисграфії у молодших школярів дозволяє розробити основні напрямки дослідження дисграфічних помилок: для визначення їх динаміки необхідно лонгітюдне вивчення навички письма за допомогою стандартизованих методик протягом початкового навчання, здійснення аналізу письма як складної функціональної системи, зіставлення дисграфічних помилок у різних видах письмових завдань.

2. У невеликої частини учнів (8,80%) виявляється дисграфія з прогредієнтною динамікою, коли кількість помилок письма зростає, починаючи з кінця першого класу, які продовжують збільшуватися протягом усього періоду початкового навчання.

3. До початку другого року навчання серед дисграфічних помилок письма у школярів з прогредієнтною динамікою дисграфії достовірно переважають моторні помилки: кінетичного запуску, написання зайвих елементів, недописування елементів літер і персеверації літер та складів, це вказує на труднощі серійної організації письма, спрощення рухової програми, що виникають внаслідок недосконалості моторного компонента.

4. У учнів цієї групи є особливості стану мовлення, що виражаються у труднощах оволодіння складової структурою слова та вимови ланцюжків складів, що є ознакою порушення серійної організації мовних рухів.

5. Велика кількість моторних помилок письма дозволяє вважати моторний компонент функціональної системи письма фактором ризику прогредієнтної динаміки дисграфії.

6. Включення методики, спрямованої на розвиток моторного компонента навички письма, в традиційно здійснюваний корекційний процес при дисграфії підвищує ефективність подолання специфічних порушень письма при прогредієнтній динаміці дисграфії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б.Г. Анализ трудностей в процессе овладения детьми чтением и письмом. Известия АПН РСФСР. Москва : Издательство АНН РСФСР, 1955. вып. 70. С. 104–148.
2. Анохин П.К. Системные механизмы высшей нервной деятельности. Москва : Издательство «Наука». 1979. 453 с.
3. Ахутина Т.В., Бабаева Ю.Д., Корнеев А.А., Кричевец А.Н. и др. Влияние индивидуально-типологических особенностей высших психических функций младших школьников на формирование навыка письма / Вестник МГУ. Москва : 2008. №3. С. 63–73.
4. Ахутина Т.В., Диагностика развития зрительно-вербальных функций. Москва : «Академия», 2003. 64 с.
5. Барищук Г.С. Як усунути вади письма: Дидактичний матеріал. Тернопіль : Богдан, 2003. С. 4–40.
6. Бартенєва Л.І. Мовленнєва готовність семирічок із НЗНМ до засвоєння норм правопису. Дефектологія. Київ, 2000. № 1. С. 34–38.
7. Бартенєва Л.І. Підготовка дітей до оволодіння грамотним письмом. Дефектологія. Київ, 2002. № 2. С. 32–34.
8. Бернштейн Н.А. Биомеханика и физиология движений. Избранные психологические труды. Москва : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. 688 с.
9. Блінова Г.Й., Пічугіна Т.В. Дидактичний матеріал для подолання вад у дітей. Київ : Благовіст, 2004. 196 с.
10. Боднар Н.М. Корекційна робота із запобігання дисграфії в дітей молодшого шкільного віку. Педагогічний альманах. Херсон, 2016. Вип. 30. С. 17–22.
11. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посіб. Київ : Наш Час, 2005. 176 с.

12. Брушневська І.М. Механізми розвитку фонематичного компоненту мовленнєвої діяльності дітей за умов звичайного розвитку. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. Херсон, 2016. Вип. 70 (1). С. 84–88.

13. Вашуленко М.С. Довідник молодшого школяра з української мови і мовлення. Київ : Літера ЛТД, 2009. 128 с.

14. Волосюк А.А. Сучасні методи корекції усного та писемного мовлення молодших школярів під час корекційно-логопедичних занять : тем. зб. праць / за ред. Н.Л. Гузь. Рівне : РОППО, 2014. 56 с.

15. Гаврилова Н.С. Порухення фонетичного боку мовлення у дітей : монографія. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2011. 200 с.

16. Голуб Н.М. Дидактичний матеріал з корекції та розвитку писемного мовлення учнів молодшого шкільного віку : навч.-метод. посіб. Київ : Слово, 2014. 384 с.

17. Голуб Н.М. Науково-теоретичні засади досліджень писемного мовлення та його порушень. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2012. Вип. 21, С. 54–62.

18. Голуб Н.М. Особливості індивідуального підходу до учнів молодшого шкільного віку при корекції в них недоліків писемного мовлення. *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Теорія та методика навчання та виховання*. Харків, 2012. № 32. С. 22–33.

19. Гріненко О.В., Покотильська М.М., Філоненко Т.Я. Подолання дислексії та дисграфії в учнів початкових класів : навч. посіб. Городище : Слово, 2010. 32 с.

20. Данілавічюте Е.А. Методика подолання фонемографічних відхилень у молодших школярів з ДЦП. *Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. праць*. Київ, 2018. Вип. 1. С. 99–134.

21. Данілавічюте Е.А. Проблема організації навчання дітей з порушеннями мовлення в загальноосвітньому закладі. *Український логопедичний вісник : зб. наук. праць*. Київ, 2012. Вип. 3. С. 13–21.

22. Державний стандарт початкової освіти. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 р. № 688. Дата оновлення: 16.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.01.2022).

23. Дорошенкова О.О. Як виявити порушення мовлення в дитини. *Подолання логопедичних проблем молодших школярів* / за ред. Т.В. Бишова, О.В. Кондратюк. Київ, 2006. С. 4–7.

24. Журавльова Л. С. Комплексний аналіз порушень письма у дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Мелітополь, 2018. № 1 (20). С. 18–22.

25. Журавльова Л.С. Науково-теоретичний аналіз сутнісних відмінностей поняття «дисграфія». *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 10. С. 105–113.

26. Журавльова Л.С. Порушення письма як одна з проблем шкільного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 9. С. 132–143.

27. Журавльова Л.С. Сучасний стан логопедичної практики корекційної роботи з молодшими школярами з дисграфією. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2017. Вип. 34. С. 22–30.

28. Иншакова О.Б. Предисловие. Письмо и чтение : трудности обучения и коррекция : учебное пособие / под общ. ред. О.Б. Иншаковой. Москва : Издательство МПСИ, 2001. С. 3–6.

29. Иншакова О.Б., Кричивец А.Н., Ахутина Т.В. Отражение зрительно-пространственных трудностей в письме первоклассников / Ранняя диагностика, профилактика и коррекция нарушений письма и чтения. Москва : Изд-во МОГИ, 2006. С. 44–49.

30. Карабаєва І.І., Солоп Т.М. Методичний посібник з навчання грамоти дітей шостого, сьомого років життя. Київ : Нора-Принт, 2003. 80 с.

31. Карпенко В.В., Зелінська-Любченко К.О. Напрями логопедичної роботи з корекції дисграфії у молодших школярів. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації* : матеріали VIII Всеукраїнської заочної наук.-практ. конф., м. Суми, 15 лютого 2019 р. Суми, 2019. С. 71–73.

32. Коваль Л.В. Значення фонематичного компоненту в системі передумов формування писемних навичок у дітей з ДЦП. *Український логопедичний вісник* : зб. наук. праць. Київ, 2010. Вип. 1. С. 39–42.

33. Коломієць Ю.В., Ніжинська О. В. Особливості порушень писемного мовлення у молодших школярів загальноосвітніх шкіл. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та психологія*. Київ, 2012. Вип. 21. С. 114–122.

34. Кондратенко Л.О. Весела грамота : методичні рекомендації для вчителів та вихователів початкової школи / за ред. Ю.З. Гільбуха. Київ : Перспектива, 1995. 144 с.

35. Кондратенко Л.О., Прищепа О.Ю. Технологія попередження дисграфії. Київ, 2005.

36. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія : навч. посіб. / за ред. М.К. Шеремет. Київ : Знання, 2012. 293 с.

37. Корнев А.Н. Нарушение чтения и письма у детей. Санкт-Петербург : Мим, 1997. 286 с.

38. Корнев А.Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 380 с.

39. Лазарева І.А. Особливості логопедичної роботи з корекції проявів оптичної дисграфії у молодших школярів. *Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Логопедія*. Луганськ, 2011. Вип. 14 (225). С. 132–139.

40. Лалаева Р.И., Венедиктова Л.В. Дифференциальная диагностика и коррекция нарушений чтения и письма у младших школьников : уч.-метод. пособие. Санкт-Петербург : Образование, 1997. 171 с.

41. Лалаева Р. И., Венедиктова Л.В. Нарушение чтения и письма у младших школьников. Диагностика и коррекция. Ростов-на-Дону : Феникс, 2004. 224 с.
42. Логопедія : підручник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Дефектологія» / М.К. Шеремет та ін. 2-е вид., перероб. та доп.; за ред. М.К. Шеремет. Київ : Слово, 2010. 665 с.
43. Логопедія : підручник для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю «Корекційна освіта (за нозологіями)» / М.К. Шеремет та ін. 3-є вид., перероб. та доп.; за ред. М.К. Шеремет. Київ : Слово, 2015. 665 с.
44. Лозович О.Д., Тур Р.Й. Психокорекційна робота в логопедичній практиці : методичні рекомендації. Херсон : РІПО, 2003. С. 64–73.
45. Левина Р.Е. Нарушения письма у детей с недоразвитием речи. Москва : Издательство АПН РСФСР, 1961. 311 с.
46. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Издательство «Политиздат», 1977. 304 с.
47. Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека. Санкт-Петербург : Издательство «Питер», 2008. 624 с.
48. Лурия А.Р., Цветкова Л.С. Нейропсихология и проблемы обучения в общеобразовательной школе. Москва : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1996. 64 с.
49. Лурия А. Р. Очерки психофизиологии письма. Москва : Академия, 2014. 308 с.
50. Максимишина С.А. Логопедична робота з корекції оптичної дисграфії у молодших школярів. *Молодий вчений*. Умань, 2017. № 22. С. 181–182.
51. Малярчук А.Я. Розвиток усного та писемного мовлення молодших школярів. Київ : Літера ЛТД, 2006. 336 с.

52. Мартиненко І. В. Логопсихологія : курс лекцій 2-ге вид., виправл. та допов. Київ : ДІА, 2016. 116 с.
53. Марченко І.С., Кобилякова Т.В. Профілактика оптичної дисграфії : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 101 с.
54. Маслова Т.В., Найдьонова Н.А. Подолання дисграфії та дислексії в мінімальний термін на шкільному логопедичному пункті. *Таврійський вісник освіти*. Херсон, 2014. №2. С. 153–164.
55. Момот Т.Л. Логопедичні зошити № 1, 2, 3 для розвитку усного і писемного мовлення. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2015. 48 с.
56. Новак О.М. Психологічні аспекти писемного мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 2. С. 182–198.
57. Пінчук Ю.В. Зміст спільної діяльності логопеда і психолога при подоланні дисграфії в учнів молодших класів загальноосвітньої школи. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2011. Вип. 18. С. 196–199.
58. Пічугіна Т.В. Рання діагностика дітей із дислексією та дисграфією (методичні вказівки). *Дефектологія*. Київ, 1988. № 1. С. 7–12.
59. Сагірова О.О. Порушення письма та їх подолання. *Подолання логопедичних проблем молодших школярів / за ред. Т.В. Бишова, О.В. Кондратюк*. Київ, 2006. С. 90–107.
60. Садовникова И. Н. Нарушение письменной речи и их преодоление у младших школьников : уч. пособ. Москва : ВЛАДОС, 1997. 256 с.
61. Симерницкая Э.Г. Мозг человека и психические процессы в онтогенезе. Москва : Издательство Московского университета, 1985. 190 с.
62. Сєдих Н. О. Вчимося писати й говорити правильно. Поради логопеда. Харків : Основа, 2007. 176 с.
63. Соботович Е. Ф., Гопиченко Е. М. Фонетические ошибки в письме умственно отсталых учащихся младших учеников. *Вибрані праці з логопедії / за ред. Є.Ф. Соботович*. Київ, 2015. С. 250–261.

64. Спирова Л.Ф. Графические ошибки при нарушениях письма у детей с недоразвитием речи. Проблемы психического развития аномального ребёнка. Москва : Просвещение, 1966. С. 53–54.

65. Стрілецька С.В. Сучасні наукові підходи до вивчення дитячої дисграфії та класифікації її видів. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. Київ, 2010. № 42. С. 197–200.

66. Тарасун В.В. Логодидактика : навч. посіб. 2-е вид. Київ : Слово, 2011. 388 с.

67. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод формування у дітей писемного мовлення: читання «з першого погляду». *Дефектологія*. Київ, 2000. № 4. С. 31–34.

68. Тарасун В.В. Основи теорії і практики логодидактики : підручник для вищих навчальних закладів. Київ : Каравела, 2017. 316 с.

69. Тарасун В.В. Писемне мовлення: запобігання і корекція порушень. Науково-методичний посібник для загальних і спеціальних освітніх закладів. Київ : Слово, 2007. 151 с.

70. Тенцер Л.В. Науково-методичні основи навчання грамоти молодших школярів із дисграфією *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2014. Вип. 27. С. 198–203.

71. Тенцер Л.В. Обґрунтування та зміст діагностичної методики дослідження навичок письма у молодших школярів із дисграфією. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2015. Вип. 29. С. 102–112.

72. Тенцер Л.В. Психолінгвістичні механізми виникнення різних форм дисграфії у дітей молодшого шкільного віку. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2014. Вип. 26. С. 221–227.

73. Ткачова Ю.В. Дисграфія – порушення писемного мовлення. *Подолання логопедичних проблем молодших школярів* / за ред. Т.В. Бишова, О. В. Кондратюк. Київ, 2006. С. 78–82.

74. Хілько А.С. Навчальний посібник по неврологічних основах логопедії. Слов'янськ : СДП, 1994. 120 с.

75. Чередніченко Н.В. До проблеми засвоєння основ фонетики і графіки молодшими школярами із порушеннями писемного мовлення *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2012. Вип. 21. С. 301–305.

76. Чередніченко Н.В. Психолінгвістичний підхід до вивчення причин та механізмів виникнення дизорфографії у молодших школярів із вадами мовленнєвого розвитку. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2014. Вип. 27. С. 220–225.

77. Чередніченко Н.В. Типи та механізми дисграфічних помилок у писемному мовленні молодших школярів. *Логопедія*. Київ, 2012. № 2. С. 94–102.

78. Чередніченко Н.В., Горбачова Д.М. Комплексна діагностика дисграфічних та дизорфографічних помилок у письмі молодших школярів із порушенням писемного мовлення. *Логопедія*. Київ, 2015. № 5. С. 74–84.

79. Чередніченко Н.В., Горбачова Д.М. Формування фонетико-графічної грамотності у молодших школярів із порушеннями мовленнєвого розвитку в умовах корекційного навчання : навч.-метод. посіб. Київ : ДІА, 2016. 212 с.

80. Чередніченко Н.В., Пелешенко О.С. Діагностика фонетико-графічних умінь та навичок у молодших школярів із ФФНМ. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2013. Вип. 23. С. 266–273.

81. Чередніченко Н.В., Тенцер Л.В. Зміст та організація логопедичної роботи з подолання дисграфії у молодших школярів в умовах корекційного та

інклюзивного навчання. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 13. С. 312–324.

82. Чередніченко Н.В., Тенцер Л.В. Практична реалізація наукових принципів корекційного логопедичного впливу на дітей із порушеннями писемного мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2013. Вип. 24. С. 172–178.

83. Чередніченко Н.В., Тенцер Л.В. Результати впровадження комплексної системи корекції фонетико-графічних помилок у молодших школярів із дисграфією. *Збірник наукових праць Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2020. Вип. 8. С. 40–57.

84. Чиркина Г.В. О речедвигательных нарушениях. Недостатки речи у учащихся начальных классов массовой школы / под ред. Р.Е. Левиной. Москва : Издательство «Просвещение», 1965. С. 99–104.

85. Шеремет М.К., Коломієць Ю.В. Нейропсихологічний аспект готовності до шкільного навчання дітей із тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Київ, 2016. Вип. 23. С. 240–247.

86. Шеремет М.К., Ревуцька О.В. Методика навчання української мови молодших школярів із порушеннями мовленнєвого розвитку (у процесі засвоєння словотворчих засобів) : навч. посіб. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 194 с.

87. Шульженко Д. І. Методологія інклюзивної форми освіти. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. Кив, 2017. Вип. 33. С. 107–117.

88. Эльконин Д.Б. Развитие устной и письменной речи учащихся. Москва : Издательство «ИНТОР», 1998. 112 с.

89. Яковлев С.Б., Фур Е.П. Логопедическая работа по развитию семантического уровня синтаксического компонента языковой способности у

младших школьников с тяжелыми нарушениями речи. *Специальное и инклюзивное образование: актуальные проблемы и инновационные подходы*. Москва, 2022. № 3. С. 143–147.

90. Ястребова А.В. Коррекция нарушений речи у учащихся общеобразовательной школы. Москва : Просвещение, 1984. 159 с.

91. Bakker D.J., Bouma A., Gardien C.J. Hemisphere-specific treatment of dyslexia subtypes : a field experiment / *Journal of learning disabilities*. 1990. V.23. №7. P.433–438.

92. Ehri L.C. Learning to read and spell words / *Journal of reading Behavior*. 1987. Vol. 19. P. 5–31.

93. Ellis A.W. Reading, writing and dyslexia. London : Lawrence Erlbaum Association Ltd., 1984.

94. Frith C.D. , Friston K.J., Liddle P.F., Frackowiak R.S.J. A PET study of word finding / *Neuropsychology*. 1991. Vol.29. P. 1137–1148.

95. Helland T., Asbjorsen A. Executive Functions in Dyslexia / *Child Neuropsychology*. 2000. Vol. 6. No. 1. P. 37–48.

96. Leonard L.B. Children with specific language impairment. London, 1998. 335 p.

97. Nicolson R.I., Fawcett A.J., Dean P. Time deficits in developmental dyslexia : evidence of cerebellar involvement. *Proceeding of the royal Society of London*, 1995. 259 p.

98. Schahmann J. The Cerebellum and Cognition / *Int. Review of Neurobiology*. Vol. 41. 1997.